

COSMINA-MARIA BERINDEI

NOSTALGIA ÎN OPERA MEMORIALISTICĂ A LUI SEXTIL PUȘCARIU. O ANALIZĂ ANTROPOLOGICĂ

Într-o însemnare făcută în jurnalul său la 4 ianuarie 1925 și preluată în *Memorii*, Sextil Pușcariu nota:

„Ar fi frumos ca, după ce au apărut lucrările de sinteză filologice pe care aș dori să le dau, să-mi rămână răgazul, plăcerea și luciditatea, ca între 65 și 70 de ani să public ceea ce am văzut în viață, cu ochii trecătorului deprins să simtă omenește și românește și să gândească asupra rosturilor lui pământești...” (*Memorii*, p. 743).

Așa își exprima Sextil Pușcariu, așadar, la împlinirea vârstei de patruzeci și opt de ani, năzuința că vremea și vremurile vor fi destul de îngăduitoare cu el încât să-i dea răgazul necesar să-și pună în ordine, într-o formă unitară și coerentă, toate gândurile pe care le-a notat, fragmentar, pe pagini de jurnal, în diverse note și însemnări sau în scrisori.

Fragmentul citat mai sus este un testament vremelnic ce arată preocuparea autorului de a lăsa urmașilor, alături de opera științifică, și opere născute din emoția trăită în fața realității experimentate. Volumul său de *Memorii* conține câteva detalii despre grija cu care a arhivat, an de an, scrisori, note, însemnări, conștient de semnificația pe care vremurile de cumpănă în care a trăit au avut-o pentru ceea ce avea să devină România, într-un nou context istoric. Spera că toate acele materiale îi vor folosi la redactarea operei menite să deschidă, cu discreția cuvenită, atât laboratorul profesorului și al cercetătorului, cât și sufletul omului dedat să mediteze asupra rostului și a rolului său în lume, pentru a vorbi celor care, peste timp, vor găsi răgazul să-l asculte, despre provocările primei conflagrații mondiale, despre experiența trăită pe front, dar și despre dificultățile și frământările din care s-au născut lucrările științifice de bază ale filologiei clujene.

În această lucrare voi supune analizei câteva imagini care exprimă nostalgia în opera memorialistică pușcariană. Am avut în vedere cele patru volume de memorialistică, dintre care primele trei configurează o trilogie, vorbind despre un neam (*Spița unui neam din Ardeal*), un oraș (*Brașovul de altădată*) și o epocă (*Călare pe două veacuri*), iar volumul de *Memorii* este dedicat perioadei celei mai dificile din viața autorului, aceea a Primului Război Mondial. Parcurgând aceste opere, am excerptat fragmentele în care sunt exprimate sentimente de tristețe sau melancolie provocate de dorința retrăirii unor episoade din trecut, fragmente pe care le-am analizat mai apoi din dorința de a observa reacția autorului în fața marilor schimbări pe care le-a adus secolul al XX-lea. Motivația științifică a abordării de față se înscrie pe linia interesului meu de a observa cum se articulează în discursul intelectualilor români aspecte referitoare la schimbările sociale determinate de fenomene

precum: industrializarea, apariția radioului și a televiziunii, extinderea rețelelor electrice sau utilizarea energiei nucleare. Aflat în fața unor realități noi, omul le valorizează de cele mai multe ori. Același lucru îl face, în mod deliberat, și Sextil Pușcariu: el dorește să lase urmașilor săi, în opera memorialistică, câteva pilde despre viață.

Opera memorialistică se potrivește foarte bine unei abordări antropologice, aceasta constituind un discurs al memoriei, o mărturie a felului în care s-au cristalizat în conștiință anumite evenimente, întâmplări, trăiri. Ceea ce au adus în plus anii și înțelepciunea bătrâneții este un dar neprețuit: „a domolit pasiunile, a lărgit perspectivele, mi-a pus în mână o cumpănă mai dreaptă” (*Călare*, p. 13).

Încercând o idee sintetizatoare cu privire la opera sa memorialistică, într-un epilog inedit la volumul *Călare pe două veacuri*, Sextil Pușcariu nota la 9 decembrie 1947:

„Dacă caut un nume comun celor trei volume de amintiri din vremea când lumea găsea încă mijloacele unei conviețuiri pașnice, cu toată creșterea populației europene, aș putea numi trilogia mea *Când oamenii încăpeau unii de alții*. Sau aș preferi mai scurt *Echilibrul*” (*apud Vulpe, Notă*, p. XVII).

Creșterea populației lumii ca amenințare serioasă la adresa bunăstării omenirii este un element recunoscut de oamenii de știință în special în cea de-a două jumătate a secolului al XX-lea. Îi amintim aici pe John Passmore¹ și pe Nicholas Georgescu-Roegen (1971). Punând bazele teoriei bioeconomice², acesta din urmă sugerează că, pentru un viitor bun al vieții pe pământ, sunt necesare soluții care să conducă la folosirea cumpătată a resurselor, trebuie evitată utilizarea în exces a unor bunuri, deseori inventate doar pentru a alimenta creșterea economică și ar fi nevoie de menținerea la un nivel acceptabil a populației la nivel global. Ideea conform căreia creșterea populației va duce la ruperea echilibrului și a bunăstării oamenilor fusese sugerată, discret, de Sextil Pușcariu în 1947.

O altă imagine asupra căreia ne vom opri se înscrie pe aceeași linie, sugerând pierderea ireversibilă a unor bunuri comune. Este o descriere a Brașovului în care iarna întâlneai la tot pasul străzi pline de copii veseli. E Brașovul *de altădată*, diferit de cel al prezentului marcat de grupuri de tineri

„cu schiurile la umăr, tineri fără palton și cu capul gol și fete cu părul tuns, îmbrăcate în flanele albe și cu pantaloni lungi, bărbătești. Ei caută soarele, aerul curat și mișcarea pe care bunicii și mai ales bunicele lor nu le știau prețui” (*Brașovul*, p. 11).

Tabloul este completat de un fragment care încearcă să surprindă esențiala deosebire între Brașovul *actual* și cel *de altădată*.

„«Altădată» e altceva pentru Brașovul conservativ și rămas în urmă la marea cursă a vremilor moderne și pentru alte orașe europene, unde de mult nu mai există ceea ce e curent la Brașov” (*ibidem*, p. 16).

¹ John Passmore, *Man's Responsibility for Nature. Ecological Problems and Western Traditions*, London, Duckworth, 1974.

² Nicholas Georgescu-Roegen, *Legea entropiei și procesul economic*, București, Editura Politică, 1979.

O completare fascinantă a acestei imagini a timpului care pentru Brașov și pentru România a fost oprit, o vreme, în loc o reprezintă evocarea lui Badea Cârțan realizată în volumul *Călare pe două veacuri* (p. 96–100). Este evocată călătoria acestuia la Roma să vadă Columna lui Traian. Sunt câteva pagini scrise de un condeii abil, care empatizează cu personajul despre care scrie, pentru că vede în el un tip uman puternic, dar care dispare. Îl înțelege în cele mai intime gesturi, emoții, atitudini. Știe perfect și ne mărturisește cum s-au născut toate acestea în mintea și în sufletul lui Badea Cârțan. Cunoaște, însă, la fel de bine, logica lumii noi, cu toate regulile sale, străine ciobanului învățat din Cârțișoara. Și asistă, cu sollicitudine, la întâlnirea celor două lumi: una coborâtă din Munții Sibiului, alta care se întindea la picioarele Columnei lui Traian. Sunt pagini de o fină analiză interioară a sufletului acestui țăran patriot, plecat în lume să vadă cu ochii lui Columna ridicată de taica Traian la Roma, după cucerirea Daciei. Aceste pagini dovedesc preocuparea sinceră a lui Sextil Pușcariu față de cunoașterea lumii românești, dar și asumarea identitară nealterată de convenții.

În continuare, ne vom referi la două aspecte care ar putea fi sintetizate astfel: nostalgia de război și nostalgiile tinereții. Emoțiile trăite pe front au fost exprimate prin cuvinte în volumul de *Memorii*, iar volumul *Călare pe două veacuri* oferă cititorului pagini de o exemplară duioșie prilejuite de amintirea anilor petrecuți la Paris.

Memoriile sunt cu atât mai valoroase din punct de vedere antropologic, cu cât autorul lor mărturisește că prezentarea experienței de război nu a luat forma unor previziuni sau a unor judecăți de valoare valabile asupra cursului evenimentelor, ci a vrut să arate

„cum ele [evenimentele mari] s-au răsfrânt în sufletul unui român care a luptat pe frontul celălalt, în Alsacia și Lorena românească, și gândurile ce le-au stârnit aceste lupte, văzute din perspectiva limitată a luptătorului pe o porțiune mică de teren” (*Memorii*, p. 31).

De aceea evită aprecieri care să caracterizeze *post factum* situații sau evenimente, cum ar fi „prevedeam că” sau „pentru mine nu era nicio îndoială că...”. *Memoriile* sunt valoroase, așadar, prin aportul lor la reconstituirea atmosferei, aducând „acel aer transparent care la un peisagist face valoarea tabloului” (*ibidem*). În acest context, Sextil Pușcariu sesizează puținătatea cuvintelor existente în limbă pentru a exprima întru totul realitatea trăită. Vocabularul limbii oferă cuvinte suficiente intelectualului pentru a transmite un mesaj inteligibil, dar nu și soldatului aflat pe front, ale cărui trăiri nu pot fi exprimate convențional, folosind cuvintele existente în limbă. Astfel, afirmă:

„Autorul unui dicționar și al unor studii despre bogăția limbii românești cu ample documentări este dezarmat când, în memoriile sale de război, ar vrea să descrie una dintre cele mai adânci și chinuitoare senzații ale ostașului, dorul de casă și de pace” (*ibidem*, p. 32).

După pagini întregi care vorbesc despre război, în cel mai pur sens al cuvântului, în care timpul se măsoară în zile zbuciumate și în nopți „cu bubuituri ca-n iad”, urmează o superbă exprimare a bucuriei pe care o aduce vestea că peste patru zile va primi concediul:

„Peste patru zile plec. Joi dimineată voi fi în Viena, vineri plec și sâmbătă sunt la Brașov. Alta ce să-ți mai scriu când altceva nu mai există pentru mine? Pe aici bubuituri ca-n iad. Eu o duc ca-ntr-un vis, abia așteptând să treacă cele câteva zile. Vreme admirabilă. De-ar ține așa, va fi o splendoare! [...]” (*ibidem*, p. 95).

Aflat pe front, omul Pușcariu trăiește înțelept, reușind să suspende prezentul și să trăiască pentru viitor. Într-o realitate cât se poate de puțin prietenoasă, el este capabil să proiecteze asupra prezentului bucuria viitorului în care acest prezent nu va fi decât o amintire. Mai mult decât atât, reușește chiar să imprime acestui viitor configurat ca proiecție personală nostalgia retrăirii amintirilor prezentului. O realizare excepțională în acest sens este un fragment dintr-o scrisoare adresată soției:

„Să vezi tu numai, Puișor, când vom fi iar împreună, în serile lungi de iarnă, sau în câte o duminică după-prânz, când vom bea iară ceaiul la masă amândoi, cât de dulci vor suna acele: «Îți aduci aminte, Botli, când...»” (*ibidem*, p. 79).

Transpare aici forța și înțelepciunea unui caracter excepțional.

Cu cât aflăm din paginile care urmează că acel mult așteptat concediu s-a amânat, cu atât acest fragment devine și mai prețios. Transcriind cu fidelitate scrisoarea, Sextil Pușcariu contribuie la recrearea atmosferei, în vreme ce leitmotivul existenței devine dorința ca războiul să se sfârșească. Această dorință este întărită prin utilizarea frecventă a expresiei „De-ar veni numai, odată, vremea aceea!” (*ibidem*).

Un alt aspect care merită a fi reținut cu privire la experiența trăită de Pușcariu pe front este cel referitor la capacitatea sa de a reține doar partea frumoasă din toate acele întâmplări. Una dintre bucuriile pe care le-a trăit pe front a fost construirea căsuței în pădurea Aisovizza și așezarea la ferestre a perdelelor trimise de soție. O altă bucurie era contemplarea câmpului de luptă. Paginile care descriu plimbarea sa pe coama dealului de unde privea spre locul unde se dădeau luptele au o mare încărcătură emoțională. N-au fost uitate nici plimbările făcute prin pădure sau prin livadă în zilele mai liniștite. O scenă semnificativă în contextul respectiv este aceea în care întreabă cucul, urmând o superstiție populară, câți ani va mai dura războiul. Cucul se oprește din cântat și atunci îl întreabă câte luni vor mai trece până se va sfârși războiul. Cu emoție a numărat cum cucul și-a cântat numele de opt ori (*ibidem*, p. 142).

O altă imagine care valorizează trăirile nostalgice este aceea în care vorbește despre experiența de la Marter, când scria:

„Te cuprinde jalea când vezi mașini de cusut ruginind prin curți, plane servind de paturi și biblioteci particulare și arhive de familie amestecându-se cu noroiul străzii” (*ibidem*, p. 252).

Tot acolo a văzut cum mobila sau alte obiecte personale erau vândute de cei care ar fi trebuit să le păzească, aceștia crezând că salvează avutul oamenilor, dându-le acestora sume derizorii de bani pentru „obiectele la care țineau și de care se leagă pentru ei atâtea amintiri” (*ibidem*).

Paginile în care scrie despre anii petrecuți în război sunt o vie mărturie a faptului că a făcut tot posibilul să-i facă suportabili. I-a măsurat în bucuriile citirii scrisorilor primite de la soție, în orele în care el însuși i-a scris și în zilele de permisie. Despre o săptămână petrecută acasă scria: „Așa frumoase zile ca acestea șapte nu-mi aduc aminte să fi avut în viața mea” (*ibidem*, p. 276). Odată întors la Cernăuți, reușește să pună în paranteză tot ce-a fost nedorit în anii în care a lipsit de-acasă, „parcă ieri plecasem de aici, așa mi se păreau de cunoscute toate în Cernăuți” (*ibidem*, p. 302). Păstrase resursa continuării normalității vieții într-un mod care și pe el îl surprinde:

„Dar e curios cum omul se obișnuiește iar cu viața din care fusese smuls cu forța și ținut departe atâta timp. Ca ceva firesc am continuat de unde se rupsesse firul” (*ibidem*, p. 298).

Și firul a mai fost rupt odată: atunci când a murit soția sa. Paginile în care vorbește despre acest episod sunt de o sensibilitate aparte și ele confirmă că viața de familie a fost pentru Pușcariu elementul care a dat sens existenței sale. Cu înțelepciunea care l-a caracterizat a reușit, însă, să păstreze miracolul care i-a însuflit viața:

„În casa din care au scos cadavrul înstrăinat, tovarășa vieții mele trăia mai departe, în grija cu care erau păstrate lucrurile, în curățenie și dragoste, în ordinea în care erau așezate mobilele, în florile care umpleau singurătatea cu culori, cu frumusețe și delicatețe de sentiment” (*ibidem*, p. 483).

Luciditatea omului de cultură nu e umbrită de sentimentalismul unor întâmplări nostalgice decât atât cât este necesar. Pe lângă imaginile la care ne-am oprit mai sus, există altele două în volumul *Călare pe două veacuri*: amintirea primei iubiri și descrierea atmosferei pariziene în care trăiau tinerii români plecați în lumea mare să se școlească. Autorul a simțit nevoia unei precizări în deschiderea acestui volum:

„Ceea ce colorează amintirile nu e nici greutatea conținutului lor, nici bogăția de fapte interesante. E sinceritatea povestitorului și în mare măsură stăpânirea lui de a nu prezenta lucrurile mai frumoase și mai favorabile decât cum au fost” (*Călare*, p. 15).

Un alt amănunt care merită a fi reținut este acela că opera memorialistică a lui Sextil Pușcariu dovedește o calitate aparte în ceea ce privește analiza antropologică. Atunci când vorbește despre anii petrecuți la studii în străinătate, afirmă:

„Lucrurile văzute zilnic trec ușor neobservate, precum neobservat rămâi tu între ai tăi. Când ești însă departe, cele ce se petrec în jurul tău îți redeschid ochii asupra celor ce sunt atât de deosebite în patria ta” (*ibidem*, p. 30).

E argumentul autorului pentru a-și scrie opera memorialistică, după ce mărturisește, cu regret, lipsa talentului literar pe care și l-ar fi dorit. Scrie pentru a surprinde viața, cu toate emoțiile, speranțele și întâmplările sale.

Amintirea primei iubiri trăite la Lipsca conține notele ei de nostalgie, așezate pe un portativ al unei lucidități exemplare. În acest stil se scrie partitura unui intermezzo sentimental, al cărui leitmotiv este „îți mai aduci aminte?” Partitura pare să sfârșească natural, prin ieșirea din scenă a orchestrei, adică prin plecarea lui Pușcariu din Lipsca. Ea însă a continuat. Cei doi au păstrat legătura și și-au scris din când în când. După ce-au trecut anii, când fiecare își avea propria familie și copii, ar fi putut s-o viziteze pe prima iubită. N-a vrut însă! Credea că

„trecuseră ani prea mulți că nu ne văzuserăm și ei au așternut desigur ceața vremii peste raza soarelui de primăvară. Cât de vanitos aș fi, nu voiam nici eu să mă vezi în amintire altfel decât cu păr buclat și zâmbet tineresc pe buzele pe care le sărutai atât de bucuos” (*ibidem*, p. 64).

Aceasta este o altă piesă ce compune puzzle-ul unui profil de o înțelepciune aparte.

Cel mai nostalgic fragment din întreaga memorialistică a lui Pușcariu este, însă, cel care anunță intenția sa de a vorbi despre anii petrecuți la Paris. Cu toată echidistanța și echilibrul deliberat, adoptate ca stil, acest fragment face loc melancoliei. Sunt anii în care începuse să înțeleagă lumea culturală în complexitatea sa, în care consolidează primele cercuri de dezbateri filologică, dar și anii celei mai frumoase tinereți. Fragmentul e scurt, însă adună în el emoțiile unei întregi etape biografice a autorului său:

„De mult aștept cu nerăbdare momentul când voi ajunge să aștern cu răgaz pe hârtie amintirile ce se leagă de cafeneaua din Cartierul Latin cu numele poetic de Closerie des Lilas. Acum, când am ajuns la acest capitol, mă tem că nu voi izbuti. Căci ceea ce vreau să însemn nu e numai un capitol de istorie literară de interes obștesc, ci și o parte din tinerețea mea, cu tot farmecul celor douăzeci și trei de ani pe care abia îi împlinisem” (*ibidem*, p. 176).

Acest fragment deschide pagini de o valoare antropologică aparte, în care se dezvăluie latura profund umană a unor importanți oameni de cultură ai vremii. În același timp, sunt pagini care descriu modestia și sacrificiul pe care îl făceau învățații români pentru a trăi experiența „lumii mari”. Limitele pălesc, însă, în fața entuziasmului și a bucuriei de a trăi aceste experiențe. Vizita la poetul Ștefan Iosif, vechi prieten și coleg din Brașov, precum și evocarea nopților petrecute la Closerie des Lilas sunt doar câteva exemple în acest sens. Și tot aici este descrisă o țară a societății românești: imposibilitatea oamenilor de a coexista având idei diferite. E o trăsătură balcanică ce se trădează și în cafeneaua Parisului. Rezolvarea: grupul care vrea liniștea unor dezbateri reale schimbă cafeneaua.

Parcurgând aceste imagini ale nostalgiei în opera memorialistică a lui Sextil Pușcariu, demersul nostru antropologic va concluziona că ne aflăm în fața unei mărturii elocvente privind capacitatea acestui om de a găsi, în orice împrejurare

dificilă, un motiv de speranță și de a face din fiecare lucru bun care i s-a întâmplat o sărbătoare cu care să-și hrănească sufletul și pe care s-o împărtășească celor dragi.

SURSE

Memorii = Sextil Pușcariu, *Memorii*. Ediție de Magdalena Vulpe. Prefața de Ion Bulei. Note de Ion Bulei și Magdalena Vulpe, București, Editura Minerva, 1978, p. 743.

Călare = Sextil Pușcariu, *Călare pe două veacuri. Amintiri din tinerețe (1895–1906)*, București, Editura pentru Literatură, 1968, p. 13.

Vulpe, *Notă* = Magdalena Vulpe, *Notă asupra ediției*, în *Memorii*, p. V–XXII.

Brașovul = Sextil Pușcariu, *Brașovul de altădată*. Cuvânt înainte de Ioan Colan. Ediție îngrijită de Șerban Polverejan, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1977, p. 11.

AN ANTHROPOLOGICAL ANALYSIS OF NOSTALGIA IN SEXTIL PUȘCARIU'S MEMOIRS

(Abstract)

Sextil Pușcariu's memoirs comprise four volumes, three of them being structured as a trilogy, focusing on a family (*Spița unui neam din Ardeal*), a city (*Brașovul de altădată*) and a period (*Călare pe două veacuri*). The volume explicitly entitled *Memorii* [*Memoirs*] is dedicated to the most difficult period in the life of the author, that of the First World War. Based on a discourse of memory, this part of the Sextil Pușcariu's work represents a testimony of the manner in which certain events, occurrences, experiences took shape and meaning in his perception. The current paper aims to analyse the images expressing nostalgia in Sextil Pușcariu's memoirs. It focuses on examining the manner in which his emotions and feelings – caused by phenomena such as industrialisation, the advent of radio and television, the expanding electricity networks, and the nuclear power use – are articulated in his discourse.

Pușcariu's memoirs are based on some diary pages, correspondence and miscellaneous writings, notes and comments carefully archived by the author every year. In his later years the wisdom of age brought him, he confessed, a priceless gift, "as the passions were subdued, the perspectives broadened, he could handle a more correct balance" (*Călare*, p. 13). In the following pages I attempted to portray the manner in which the emotions and feelings filled with a nostalgic note are expressed, following Sextil Pușcariu's deliberate approach to let his descendants some parables about life.

Cuvinte-cheie: *operă memorialistică, înțelepciune, emoție, Primul Război Mondial, putere nucleară, Brașov.*

Keywords: *memoirs; wisdom, emotion, First World War, nuclear power, Brașov.*

Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu”
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21
cosminamariaberindei@yahoo.com